

ՄԻ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ ԴԱՍԱԽԱՆԴՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻՆ «ԲԱԶՄԱՎԷՊ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԻ ԷԶԵՐՈՒՄ

«Բազմավեպ» հանդէսի 1898 Յուլիս ամսուայ համարում երիտասարդ գիտնական Հրաչեայ Աճառեանն անդրադառնում է Ֆրանսիայում եւ Գերմանիայում գործող այն կրթօջախներին, որոնցում ի թիւս այլ լեզուների դասաւանդում էր նաեւ հայերէն, եւ դա կարելի էր համարել գովելի իրողութիւն, եթէ ի յայտ չգային մի շարք անընդունելի հանգամանքներ, որոնց լուսաբանմանն էլ նուիրուած է այս յօդուածը:

Ինչպէս երեւում է շարադրանքից, «Բազմավեպ» հանդէսի այս յօդուածին նախորդել էր լրատուութիւն այն մասին, որ Ֆրանսիայում եւ Գերմանիայում կան կրթօջախներ, ուր հայերէն են դասաւանդում: Այդ առիթով երիտասարդ լեզուաբան Հ. Աճառեանը ներկայացնում է իր տեսակէտը նմանատիպ կրթօջախներում ուսուցման գործնական նպատակների եւ արդիւնաւէտութեան մասին: Անդրադառնալով այն իրողութեանը, որ հայերիս համար մեր լեզուն օտարներին ճանաչելի դարձնելու ամէն փորձ ուրախալի եւ գովելի փաստ է՝ երիտասարդ հայագէտը հարկ է համարում այդ հարցում առկայ շատ ակնառու մի բացթողում ներկայացնել՝ հակադրելով Փարիզում գործող երկու կրթօջախներում հայերէնի դասաւանդման հարցում առկայ տարբեր մեթոդները՝ յընթացս մեկնաբանելով նաեւ ուսուցման որակին եւ նպատակներին առնչուող մի շարք նուրբ խնդիրներ: Նա գրում է.

«Պատ[ուական] Բազմավեպ» ընթերցողք ուրախութեամբ կարդացին այն փոքրիկ նորալուրը, զոր գրեթէ բոլոր հայ թերթերն արտապէցին, եւ որ կը յայտնէր, թէ Պարիզի Բարձր Ուսմանց վարժարանին մէջ պր. Մէյէ սկսած է հայերէնի Զայնարանութեան դասեր աւանդել: Փոքրիկ ծառայութիւն մը մատուցանելու համար ընթերցողացս, ներկայիս կը փափաքիմ՝ աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն տալ ո՛չ միայն պր. Մէյէի եւ իր դասաւանդութեան, այլ եւ պր. Կարրիերի եւ առհա-

սարակ հայերէնի ուսման եւ ուսուցման եղանակին վրայ յԱրեւմուտս: Թերեւս այսու յուսախաբուութիւն պիտի առթեմ ընթերցողացս, սակայն չպիտի կարենայի լռել եւ ճշմարտութիւնը թաքուցանել, պիտի խօսիմ՝ իբրեւ փորձառու եւ ականատես վկայ»¹:

Անձամբ մասնակցելով այդ դասերին՝ Աճառեանը հարկ է համարում ներկայացնել իր ստացած տպաւորութիւնը նմանատիպ դասընթացների արդիւնաւէտութեան մասին՝ քննելով ուսուցման եղանակներն ու մեթոդները: Այդ առումով նա համեմատում է Փարիզում գործող Հաստատութիւններից երկուսը՝ Սորբոնի Բարձր ուսմանց վարժարանը եւ Արեւելեան լեզուների վարժարանը:

Սորբոնի Բարձր ուսմանց վարժարանում, ուր հայերէնի դասընթաց էր վարում մեծ հայագէտ եւ հայասէր Անտուան Մէյյէն, դասաւանդում էր պատմութիւն եւ բանասիրութիւն, լեզուաբանութիւն եւ հին լեզուներ՝ յունարէն, լատիներէն, սանսկրիտ, հայերէն (գրաբար), պահլաւերէն, ասորերէն, ուսումնասիրութեան առարկայ էին նաեւ եգիպտական եւ ասորական բեւեռագրերը՝ նպատակ ունենալով ընդլայնելու ԺԹ. դարավերջին մարդկային քաղաքակրթութեան պատմութեան հանդէպ եղած հետաքրքրութիւնների շրջանակը եւ գիտական հիմքերի վրայ դնելու եղած ուսումնասիրութիւնները: Այլ խօսքով՝ Բարձր ուսմանց վարժարանն այն միջավայրն էր, ուր միանգամայն տեղին ու պատճառաբանուած է հայերէնի կամ գրաբար հայերէնի ուսումնասիրութիւնը: Այդ առիթով Աճառեանն իր յարգանքի տուրքն է մատուցում պրպտուն մտքի տէր եւ պատասխանատուութեան մեծ զգացումով մեր հին ու գեղեցիկ լեզուի դասաւանդումը ստանձնած գիտնականին՝ Անտուան Մէյյէին: Նրա լսարանում հայերէն ուսումնասիրողների թիւը մեծ չէր, սակայն բարձրակարգ էր ուսուցման որակն ու լաւ մշակուած մեթոդը:

Բոլորովին այլ կարգի կրթօջախ էր Արեւելեան լեզուների վարժարանը, որ Փարիզում բացուել էր վաճառականութեան եւ դիւանագիտութեան շահերին ծառայելու նպատակամղումով: Արեւելեան լեզուների վարժարանում դասաւանդում էին այն երկրների լեզուները, որոնց հետ Ֆրանսիան դիւանագիտական եւ առևտրային յարաբերութիւններ ու շահեր ունի: Օրինակ, ասենք, արաբերէնը այդ վարժարանում ուսումնասիրում է խորութեամբ՝

1 ԱՃԱՌԵԱՆ, Հ., Հայոց լեզուի ուսուցման եղանակը յարեւմուտս (ի Գաղղիա եւ ի Գերմանիա), Բագմավէյ, 1898, Յուլիս, 317:

ներառելով ոչ միայն գրական արաբերէնը, այլ նաեւ Ալփրիի ժողովրդական խօսուն արաբերէնը, իսկ դա կարող էր նպաստել այդ երկրներում դիւանագիտական ծառայութիւն ստանձնած գործիչներին կամ առեւտրական գործակալներին թարգմանութիւններ մատուցելու հարցը կարգաւորելու գործին: Նոյնը կարելի է ասել թուրքերէնի, ռուսերէնի, չինարէնի եւ այլ կենդանի լեզուների ուսուցման միանգամայն պարզ ու հասկանալի նպատակների մասին: Այդ համատեքստում, սակայն, անհասկանալի եւ աննպատակ էր գրաբար հայերէնն այդ լեզուների շարքում ընդգրկելը, ինչի մասին իր տարակուսանքն է յայտնում Հ. Աճառեանը:

Արեւելեան լեզուների վարժարանում հայերէնի դասընթացը վարում էր իր դասաւանդած առարկայի մասին աղօտ պատկերացում ունեցող մի ուսուցիչ՝ Կարրիեր անունով: Լինելով այդ վարժարանում եւ կատարելով դասալսումներ՝ Աճառեանը բազմաթիւ թերութիւններ է յայտնաբերել: Նախ, կարեւորելով դասաւանդող ուսուցչի դերն ու գիտելիքները, Աճառեանը բացասական կարծիք է յայտնում հայերէն դասաւանդող ուսուցչի՝ Կարրիերի մասին, որին միայն շատ մեծ վերապահումով կարելի է հայագէտ անուանել: Իսկ այդպիսի տպաւորութիւն Կարրիերն իր շրջապատում թողել է մեր պատմահայր խորենացու դէմ գրուած իր յօդուածներով: Աճառեանի տպաւորութեամբ՝ նա մի գէր, արտաքուստ համակրելի եւ զուարճախօս մէկն էր եւ կարող էր նաեւ համակրանքի արժանանալ, եթէ այդքան նկատելի չլինէր այն, որ գործ ունենք թէկուզ եւ բանասէրի, բայց ոչ երբեք՝ հայասէրի հետ: Դա երեւում է նաեւ խորենացու դէմ գրուած յօդուածներից: Իսկ թէ ինչ իրաւունքով էր հայերէն դասաւանդում եւ որտեղ էր հայերէն սովորել, Աճառեանին գաղտնիքի կարգով յայտնել էր նոյն վարժարանի մի այլ ուսուցիչ: Նա պատմել էր, որ Գերմանիայում ուսանելիս դպրոցից հեռացնելու սպառնալիքով Կարրիերին պարտադրել էին եւս մէկ լեզու աւելացնել իր ընտրած դասընթացներին: Նա տհաճութեամբ ենթարկուել է այդ պարտադրանքին՝ միանալով հին հայերէն ուսումնասիրողների խմբին: Հէնց դա էլ յետագայում օգնել էր Կարրիերին՝ դասեր ունենալու Արեւելեան լեզուների վարժարանում: Ընդ որում՝ 20 աշակերտ ունենալն արդէն իսկ մեծ յաջողութիւն էր: Իսկ աշակերտների մեծ թիւը պարզաբանելիս Աճառեանը բաւական կտրուկ ու դատապարտող մի վարկած է առաջ քաշում: Նա գրում է. «Կարրիերի աշակերտաց թիւը փոփոխական է, բայց մինչեւ 20 կը բարձրանայ: Այժմ պիտի հարցնեմ յարգոյ ընթերցողքս, թէ ո՞ր կերպեւմ ուրեմն այսչափ ուսանողները՝ որ ամէն

տարի վարժարանը կ'աւարտեն: Պատասխանս յուսահատական է: Բոլոր այն պարոնները, որ կ'աշակերտին հայերէնի, պարզապէս դասալիքներ են. Գաղղիական կառավարութիւնը զինուորական ծառայութեանէ ազատ կը կացուցանէ բոլոր այն երիտասարդները, որ վարժարանի մը առաջին ֆննութեան յաջողած եւ օրինաւոր աշակերտաց կարգը դասուած են: Պարիզ կան բազմաթիւ համալսարանք, ինչպէս՝ քժշկական, իրաւագիտական, գեղարուեստական եւ այլն: Բայց ասոնց մուտքը դժուար է, որովհետեւ կը պահանջուի մոից ֆննութիւն եւ մրցում, իսկ Արեւ. Լեզուաց վարժարանը չունի այսպիսի բան. մեր պարոն դասալիքներուն աւելի դիրքին է անշուշտ առանց ֆննութեան մտնել այստեղ, մի տարի աշխատել, ամէն ջանք ի գործ դնելով ֆննութեան յաջողի եւ յաջորդ տարի թողուլ հեռանալ վարժարանէն եւ միանգամայն զինուորական ծառայութեանէ: Այնուհետեւ իբր երազ կը մնան այն միամեայ դասերը, հայերէն բառերը, Խորենացիին եւ այլն եւ այլն: Ահաւասիկ մեր փոքրիկ հայագէտները»²:

Բնականաբար, հակառակ իր կամքի իրեն պարտադրուած առարկան մի կերպ դասաւանդող ուսուցչին չէր յաջողուում հայոց լեզու սովորելու եւ իւրացնելու ցանկութիւն առաջացնել իրեն վստահուած լսարանում: Նրա դասից ստացած տպաւորութիւնն էլ բացասական էր, ի հարկէ: Առաջին բանը, որ դուր չի եկել Աճառեանին, տնային յանձնարարութիւնը ոչ թէ տեսողում, այլ փոքրիկ թղթակտորների վրայ ներկայացնելն էր: Այլ կերպ ասած՝ անլուրջ եւ անպատասխանատու վերաբերմունք դասաւանդող առարկայի հանդէպ: Զարմանալի չէ, որ թղթի կտորների վրայ գրուածը ամենաբարբարոս արտասանութեամբ կարդալուց յետոյ աշակերտները դասի աւարտին դրանք ուղղակի աղբամանն էին նետում: Այդպիսի անլուրջ վերաբերմունքի հետեւանքով ուսուցանող առարկան չէր ընկալւում ու չէր մտապահւում: Զկար դասաւանդման եւ համակարգային ուսուցման որոշակի մեթոդ: Ուսուցիչն ինքն էլ չէր տիրապետում լեզուին եւ յաճախ չէր կարողանում պատշաճ կերպով պատասխանել աշակերտների հարցերին: Այդ առիթով Աճառեանը ներկայացնում է մի ծիծաղելի դրուագ իր կատարած դասալսումից: Այդ օրը բոլորը տրտնջում էին, թէ ոչ մի բառարանում չեն գտել առ դրան խորանին բառակապակցութեան մէջ առկայ դրան բառը: Ասում էին՝ բառարանում գտել են դրամ, բայց ոչ՝ դրան: Այդ բառն անծանօթ էր նաեւ ուսուցչին, եւ նա ճարահատեալ դի-

Երբ խօսքը վերաբերում է հին հայերէնին, երիտասարդ լեզուաբանը նրա ամենաբնական, արժանավայել տեղը համարում է Բարձր ուսմանց վարժարանը՝ «համապատիւ իր քոյր լեզուների՝ հին յունարեմի, սանսկրիտի, լատիներեմի կողքին»⁴։ Իսկ եթէ հարկ կար Արեւելքի լեզուների շարքում ներառել նաեւ հայերէնը (անկախ գիւնանագիտական յարաբերութիւններ չունենալու հանգամանքից), ապա դա, անշուշտ, պիտի լինէր հայերէն աշխարհաբարը։

Սորբոնի Բարձր ուսմանց վարժարանում Անտուան Մէյյէի կողմից հմտօրէն մշակած մեթոդով իրականացուող գրաբար հայերէնի դասընթացի մասին խօսելիս Հ. Աճառեանը պատշաճ կերպով գնահատում եւ գովաբանում է լեզուաբանական լուրջ ուսումնասիրութեամբ շնորհակալ աշխատանք կատարող Անտուան Մէյյէին՝ նրան ներկայացնելով որպէս լեզուաբանութեանը անմնացորդ նուիրուած երեսնամեայ երիտասարդ լեզուաբանի՝ «հմուտ հնդեւրոպական բոլոր մայր լեզուաց, եւ այս իսկ նպատակաւ ուսած է նաեւ հայերէնը, զոր կատարելագործելու համար անցած էր Կովկաս, ուր ժամանակ մը հայերէն խօսած է, տեսած է Էջմիածին, Աշտարակ, քարճրացած է Արագած լեռը, ծանօթ է մեր աշխարհիկ գրական քարքառներուն եւ կը կարդայ հայերէն քերթ եւ ուրիշ լեզուաբանական աշխատութիւններ»⁵։

Բարձր ուսմանց վարժարանում հայերէնի դասընթացի յաճախող ուսանողները սակաւաթիւ էին, բայց, ինչպէս Աճառեանն է նշում, դասալիքներ չէին։ Մէյյէն կարողանում էր խանդավառել իր ուսանողներին մեր հին ու գեղեցիկ լեզուն ճանաչելու եւ սիրելու գաղափարով։ Բնական է, որ նրա ուսանողներն էլ ձգտում էին ըստ ամենայնի իւրացնել լեզուն՝ յետագայում գիտական հետազոտութիւններ իրականացնելու նպատակով։ Այդ առիթով Աճառեանը նշում է հայ ազգագրութեամբ զբաղուող Գալտիէի անունը, որ մտադիր էր զբաղուել հայ ժողովրդական հէքիաթներով ու առածներով։ Մէյյէի դասաւանդման եղանակի ամենամեծ արժանիքներից մէկն էլ բանավէճերի եւ քննարկումների հենքի վրայ խարսխուող գիտելիքների հաղորդումն էր։

Հայերէնի ուսուցումը Ֆրանսիայի վերոյիշեալ երկու կրթօջախներում քննելուց յետոյ Աճառեանը հարկ է համարում ներկայացնել նաեւ լեզուաբանութեան դասական երկիր համարուող

4 Անդ։

5 Անդ, 320։

Գերմանիայում հայերէնի ուսումնասիրութեանն առնչուող խընդիրներ: Բանն այն է, որ Գերմանիայում եւս մասնագիտացում ընտրելիս հայերէնին այնքան կարեւորութիւն չի տրուում, ինչքան դասական այլ լեզուներին: Ինչպէս նշում է Աճառեանը, այստեղ էլ ուսանողները նախընտրում են զբաղուել այն լեզուներով, որոնք ապագայում կը նպաստեն եկամտաբեր պաշտօն ապահովելուն: Այնուամենայնիւ, հնդեւրոպական լեզուների ուսումնասիրութեան հարցը շատ արդիական էր, եւ գիտական շրջանակներում կարեւորում էր նաեւ հայագիտութիւնը: Աճառեանն առանձնապատուկ ջերմութեամբ է խօսում Ստրասբուրգի համալսարանում հայերէն դասաւանդող մեծ գիտնական Հիւլշմանի մասին: Այս առիթով Աճառեանը տեղեկացնում է, որ «Բազմավեպ» հանգէսի 1898ի Ապրիլ ամսուայ համարում ուսուցչապետ Մէյլէն Հիւլշմանին նուիրուած քննադատական ընտիր յօդուած էր գրել՝ արժեւորելով այդ մեծ լեզուաբանին: Աճառեանը նոյնպէս հայերէնի համեմատական քերականութեան վեցամսեայ դասընթաց է անցել Հիւլշմանի լսարանում: Ընդամէնը երկու հայ ուսանող կար՝ մէկը Աճառեանն էր, միւսը՝ Էջմիածնի վանքի միաբան Շգնիկ վարդապետը:

Հիւլշմանը միշտ ցաւով է խօսել, որ հատուկէնտ հայ ուսանողներ են գալիս համեմատական լեզուաբանութեան բնագաւառում մասնագիտանալու: Աճառեանը վկայակոչում է այդ առիթով Հիւլշմանի՝ սրտի ցաւով ասուած խօսքերը մասնագէտների պակասի մասին: Մեծ լեզուաբանը գտնում էր, որ հայագիտութեան բնագաւառը պիտի զարգացնեն հայերը՝ մասնագիտանալով լեզուաբանութեան բնագաւառում: «Եւրոպացիները իրենց չափով լեզուաբանութեան բնագաւառում: Եւրոպացիները ուսումը հետզհետեւ յառաել կարողութեամբ կաշխատին հայերէնի ուսումը հետզհետեւ յառաել քանակաւ եւ անոր դժուարին խնդիրները լուծելու համար. Լա՛յն է ջացնելու եւ ցարդ գրեթէ բոլորովին անմշակ. գիտունին իւրապս դաշտը եւ ցարդ գրեթէ բոլորովին անմշակ. գիտունին իւրապս քանակաւ քանակաւ կը բացուի աշխատութեան ընդարձակ միւր. ընելիք շատ բան կայ, որոնց մեմբ՝ եւրոպացիներս, անկարող ենք: Հայերը պիտի աշխատին, եւ սակայն Հայոց մէջ եւս որչափ ցանցաւ է լեզուաբանութեամբ զբաղողներու թիւը»⁶:

ՁԵՄՄԱ ԲԱՌՆԱՍԵԱՆ

Summary

A REFERENCE TO ARMENIAN LANGUAGE TEACHING
PROBLEMS ON THE PAGES OF THE PERIODICAL
“BAZMAVEP”

JEMMA BARNASYAN

In the edition of July 1898 of the journal “Bazmavep”, the young scientist H. Ajarian refers to those educational institutions in France and Germany, which taught also Armenian language. Personally participating in the Armenian lessons, Ajarian believes it is necessary to present his impressions of the effectiveness of such courses by examining the purpose and methods of teaching. In this regard, he compares two of the Parisian institutions – first, College of Sorbonne where Antoine Meillet, the well-known armenologist and greatest amateur of Armenian people, was giving Armenian lessons, and second, the Special School of Oriental Languages where the Armenian language was just formally taught by someone named Carriere with a very poor knowledge of Armenian. Visiting that special school and observing his lessons, Ajarian found a great number of mistakes. After examining the problems of Armenian language teaching in the aforementioned institutions, Ajarian finds it necessary to present also the problems of teaching Armenian language in Germany as a classical country of language study, thus paying tribute to the great scientist Heinrich Hübschmann who was teaching Armenian in the University of Strasbourg.